

Searching Design Criteria for Tombs Based on Historical Studies Case Study of Designing Saadi's Tomb

Afra Gharibpour¹ | Maryam Khonsha²

1. Assistant Professor, Faculty Member, Faculty of Architecture, Fine Arts Campus, University of Tehran. afra.gharibpour@ut.ac.ir

2. Master of Architecture, Faculty of Architecture, Fine Arts Campus, University of Tehran. maryam_khonsha66@yahoo.com

Article Info:

Article type:
Research Article

history:
Received:
2023/5/23

Received:
2023/10/12

Accepted:
2023/12/9

Published:
2024/1/5

Keywords:

tomb, tomb
typology, design
criteria, Saadi's tomb

Abstract: Tombs have been one of the most striking monuments in Iran for a long time. Constructing a tomb serves as a method to commemorate religious leaders, authorities, scholars, poets, and others. Beyond their primary function of burial, these monuments are significant elements in architecture. Currently, designing a tomb is an important issue that requires more comprehensive analysis, especially due to the lack of adequate knowledge regarding the essential tenets of constructing such monuments. The main goal of this article is to review the relevant theoretical frameworks related to tombs and to elaborate on their characteristics from geographical and historical perspectives. The result of this research will be a set of principles related to tomb design, which will be implemented in the redesign of Saadi's tomb in Shiraz. The theoretical framework of the article includes: the definition of a tomb, principles of these memorial buildings, cultures and ceremonies associated with visiting these sites, and the history of burial rituals in relation to these monuments. The methodology is related to the typology of meanings, functions, and physical aspects of these tombs. The vastness of Iran has led to various types of tomb architecture, deeply influenced by its historical and cultural context. In each historical period, burial practices and mausoleums have been shaped by the prevailing beliefs and traditions of the people, resulting in unique features. Climatic, geographical, and morphological characteristics of a region also significantly affect the spatial form of the tomb. The typologies are considered and analyzed based on the personality of the individual for whom the tomb is built. In other words, Saadi's personal, social, historical, and scholarly attributes can influence his memorial tomb, which should reflect his personality and magnum opus, as well as the temporal features of his life (Ilkhanid period) and the geographical aspects of his living site (Shiraz). The methodology of the research is based on qualitative research methods that are both descriptive and analytical. In the descriptive section, we explore written references, while in the analytical section, we utilize field studies and observations to analyze the main ideas. Consequently, the results of this research can be beneficial for researchers and designers in exploring the design processes and principles for tomb construction.

Cite this article: Gharibpour, A. Khonsha, M (2024) Searching Design Criteria for Tombs Based on Historical Studies , Architectural & Environmental Research 1(1), 267-294. <https://doi.org/10.30470/jaer.2020.106086.1052>
© The Author(s).

Homepage: jaer.znu.ac.ir

Publisher: University of Zanjan

جستجوی اصولی برای طراحی آرامگاه‌ها باتکیه بر مطالعات تاریخی

نمونه موردی: طراحی آرامگاه سعدی

افرا غریب پور | مریم خنشا

۱. استادیار، عضو هیئت علمی دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. afra.gharibpour@ut.ac.ir

۲. کارشناس ارشد معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. maryam_khonsha66@yahoo.com

چکیده: آرامگاه و آرامگاه‌سازی از دیرباز در فرهنگ ایران زمین مورد توجه بوده است. آرامگاه‌ها بناهایی شاخص‌اند که عمدتاً نقشی فراتر از کارکرد مقبره داشته و از نظر معناشناختی و کالبدی دارای اهمیت‌اند. باین حال، هنگام طراحی آرامگاه شخصیت‌ها و بزرگان تاریخی این پرسش اساسی طرح می‌شود که در طراحی آرامگاه آنها از چه اصول و الگوهای تاریخی می‌توان بهره گرفت. در تاریخ ایران، سعدی از جایگاه ویژه‌ای در ادبیات تعلیمی و غزل‌سرایی برخوردار بوده و مقبره او زیارتگاه علاقه‌مندان به شعر و عرفان است. اما مقبره کونی سعدی که در عصر پهلوی طراحی شده، فاقد کالبد، سلسله مراتب فضایی مطلوب و همچنین کارکرد اصلی آرامگاه که همان پاسخگویی به نیازهای معنوی مخاطبان خود است، است. این مقاله در پی آن است که با مرور مفاهیم نظری مرتبط با شکل‌گیری آرامگاه‌ها و مطالعه گونه‌شناسی آن‌ها، به تدوین چارچوب نظری جهت جستجو و تدوین الگوهای طراحی آرامگاه مبتنی بر مطالعات تاریخی پرداخته شود. مقاله پیش رو در دو بخش اصلی تدوین شده است. در بخش نخست، پس از مرور چارچوب نظری موضوع که در برگیرنده مفهوم آرامگاه، زیارت و تاریخچه تدفین است، به تدوین چارچوبی برای مطالعه تاریخی و جستجوی الگوهایی برای طراحی آرامگاه از طریق گونه‌شناسی معنایی، کارکردی و کالبدی آرامگاه‌ها در بستر تاریخی و جغرافیایی در سایه شناخت شخصیت متوفیان پرداخته می‌شود. در بخش دوم، این چارچوب در قالب جستجوی الگوهای تاریخی برای بازطراحی آرامگاه سعدی آزموده می‌شود. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکردی کیفی است. نتایج حاصل از این تحقیق می‌تواند به طراحی و بازطراحی فضاهای آرامگاهی مطلوب کمک نماید.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۲/۳/۲

بازنگری: ۱۴۰۲/۷/۲۰

پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۱۸

انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

واژگان کلیدی:

گونه‌شناسی آرامگاه، طراحی، الگوهای طراحی، سعدی

استناد: غریب‌پور، افرا، خنشا، مریم، (۱۴۰۲). جستجوی اصولی برای طراحی آرامگاه‌ها باتکیه بر مطالعات تاریخی. پژوهش‌های معماری و محیط، ۱۱(۱)، ۲۹۴-۲۶۷.

<https://doi.org/10.30470/jaer.2020.106086.1052>

© نویسندگان .

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/jaer.2020.106086.1052>

Homepage: jaer.znu.ac.ir

مقدمه

در طول تاریخ مهم‌ترین آثار معماری، مربوط به خاک‌سپاری‌اند. ترس از فراموش کردن چیزهای ارزشمند، تمایل به ساختن بناهای یادمانی را برای حفظ خاطرات یک جامعه انسانی، ایجاد می‌کند. معماری مقابر ما را در یادآوری پیشینیان و خویش‌نوا واقعی‌مان کمک می‌کند. فرهنگ زیارت مقبره در گذشتگان در ایران، پیشینه‌ای طولانی دارد. فردی که مشتاق زیارت است، چه به لحاظ جسمانی و چه از نظر روحانی باید آمادگی حضور را پیدا کند. از این رو آرامگاه‌هایی که برای فرد مقدسی طراحی می‌شوند باید شایسته مقامات روحانی ایشان باشند. با بررسی بسیاری از آرامگاه‌های موجود دیده می‌شود که فضاهای ایجاد شده معماری در این مقابر به لحاظ کالبدی و روحانی نتوانسته است به خوبی معرف شخصیت فردی باشد که در آنجا آرمیده است. این امر شاید برای آرامگاه شاهان و امیران چندان پراهمیت به نظر نرسد؛ اما داشتن فضای لطیف و روحانی در آرامگاه‌های عرفا، بزرگان دین و شاعران امری ضروری است.

جستجوی اصولی برای طراحی آرامگاه بزرگان از یک سو و مطالعه پیشینه آرامگاه‌سازی در گستره تاریخی و جغرافیایی این سرزمین از سوی دیگر، نشان می‌دهد که طراحی و بازطراحی آرامگاه‌ها در ایران نیازمند رجوع به پیشینه آرامگاه‌ها در زمان و مکانی دارد که سابقه تاریخی و جغرافیایی بزرگان را تبیین می‌کند. بر این اساس، در این مقاله پس از مرور تاریخچه بناهای آرامگاهی در ایران، تاریخچه تدفین و آداب زیارت، آرامگاه‌ها در گونه‌های کالبدی، معنایی و کارکردی در بستر تاریخی و جغرافیایی سرزمین دسته‌بندی می‌گردند. همچنین بررسی و تحلیل شخصیت متوفیان از ارکان مطالعه است. از تحلیل این مفاهیم چارچوب نظری برای طراحی آرامگاهی تدوین می‌گردد. هدف اصلی این پژوهش جستجوی روشی برای تدوین الگوهای طراحی و بازطراحی فضاهای آرامگاهی مبتنی بر پیشینه تاریخی است. متوفیان و به تبع آن آزمون این روش با تدوین الگوهای طراحی آرامگاهی برای سعدی است. چرا که

آرامگاه فعلی سعدی شیراز نیز به واسطه شخصیت عرفانی او مکانی مقدس شمرده می‌شود؛ ولی فضایی در خورشان و مقام سعدی ندارد. در نهایت با استفاده از مفاهیم و الگوهای به‌دست آمده تلاش شده تا الگوها و اصولی جامع و منسجم برای آرامگاه سعدی تدوین گردد. نتایج حاصل از شناخت مفاهیم و اصول معماری آرامگاه‌های ایران می‌تواند معماران را در درک صحیح الگوهای تاریخی حاکم بر معماری آرامگاهی، و ارتقا کیفیت فضایی آن یاری کند.

پیشینه تحقیق

در مورد پیشینه شکل‌گیری آرامگاه‌ها و انواع آن در ایران صاحب‌نظران متعددی به نظریه‌پردازی پرداخته‌اند. در این میان گرشمن^۱ در کتاب ایران از آغاز تا اسلام، مقابر عیلامی، مادی و هخامنشی را بررسی نموده و درباره معماری آن نکاتی را ذکر کرده است (گرشمن، ۱۳۹۴). پوپ^۲ در کتاب سیری در هنر ایران به بررسی آرامگاه‌های پیش از

اسلام و پس از اسلام پرداخته و تأثیر و تأثر آن‌ها بر یکدیگر را بیان کرده و مقابر سده‌های میانی را علاوه بر بررسی کالبدی، دسته‌بندی نیز نموده است (پوپ، ۱۳۸۷). براند در مقاله‌ای تحت عنوان مقابر، سیر تطور معماری آرامگاهی را پس از اسلام بررسی کرده است. غروی نیز در کتاب آرامگاه در گستره فرهنگ ایرانی گستره تاریخ معماری و تفکر تدفینی را از آغاز تا انتهای دوران صفوی مورد کنکاش قراردادهاست (غروی، ۱۳۷۷). ویلبر^۲ ذیل کتاب معماری اسلامی ایران در دوران ایلخانی به بیان جزئیات معماری آرامگاهی دوران ایلخانی پرداخته است (ویلبر، ۱۳۹۴). لوری^۴ در کتاب مقبره همایون به بررسی ویژگی‌های معماری باغ مزار در معماری ابتدایی مغول پرداخته است (Lowry, 1987). پیرنیا نیز در سبک‌شناسی معماری ایران به سبک‌شناسی و گونه‌بندی بناهای ایران پرداخته و در خلال آن برخی بناهای آرامگاهی را نیز معرفی و بررسی کرده

1. Willber
2. Lowry

1. Ghirshman
2. Pope

این آرامگاه پرداخته است (Pour, Ahmadi, 2012). حسینی در مقاله‌ای با نام معرفی سبک مقبره‌سازی متصوفه آذربایجان گونه‌های مختلف مقابر صوفیان در دوران ایلخانی را در خطه آذربایجان معرفی و تحلیل کرده است (حسینی، ۱۳۸۹). عالی و دیگران در مقاله توصیف و مقایسه مقابر سلجوقی شهر دامغان بر اساس گونه‌شناسی معمارانه به بررسی بناهای آرامگاهی سمنان در دوران سلجوقی پرداخته‌اند (عالی و دیگران، ۱۳۹۴). پیهانی، خضریان و روزبه در مقاله خود با عنوان بررسی زیبایی‌شناسی در معماری معاصر ایران، با تأکید بر بناهای آرامگاهی خیام و کمال‌الملک، به تأثیرات تفکر سیحون در زیبایی‌شناسی معماری آرامگاهی معاصر پرداخته است (پیهانی، خضریان و روزبه، ۱۳۹۵). اما آنچه که مسلم است در زمینه طراحی آرامگاهی و تدوین الگوهای طراحی آرامگاه‌ها پژوهش‌های چشمگیری وجود ندارد و تنها در زمینه تحلیل و تفسیر بناهای آرامگاهی مقالات و پژوهش‌هایی صورت گرفته است. تنها

است (پیرنیا، ۱۳۸۹). زارعی در خلال کتاب معماری جهان، مقابر و بناهای مرتبط با تدفین در پیش از اسلام را معرفی کرده است (زارعی، ۱۳۹۵). بانی مسعود در کتاب خود تحت عنوان معماری معاصر ایران، تفکرات و رویکردهای معماری ایران در عصر پهلوی اول و دوم را بررسی و تحلیل کرده و به معرفی معماران این سبک پرداخته و تعدادی از بناهای آرامگاهی که طراحی یا بازطراحی شده‌اند را نیز توصیف نموده است (بانی مسعود، ۱۳۸۹). قبادیان نیز در سبک‌شناسی معماری معاصر ایران به تحلیل و بررسی بناهای آرامگاهی عصر مدرن ایران پرداخته است (قبادیان، ۱۳۹۵). اشکان و احمد تحت مقاله‌ای با عنوان معماری گنبد‌های نقطه‌ای در خاورمیانه و آسیای مرکزی، گونه‌ها و ریخت‌شناسی تعدادی از برج مقابر ایران را تحلیل نموده است (Ashkan, Ahmad, & Arbi, 2011). پوراحمدی در مقاله خود با موضوع تحلیل هندسی مقبره شیخ زاهد گیلانی به تحلیل و آنالیز شکل پلان و گنبدی

پژوهشی که در مورد طراحی آرامگاهی صورت گرفته است توسط سلطان‌زاده و کیایی با عنوان سنجش پایداری فرایند طراحی در آرامگاه‌های ایرانی است که در آن بحث هویت فرهنگی آرامگاهی را بیان می‌نماید (سلطان‌زاده و کیایی، ۱۳۹۶). همچنین خنشا و نوربخش نیز در مقاله‌ای با عنوان بررسی انتقادی آرامگاه سعدی با تأکید بر اصول طراحی مقبره به نقد آرامگاه سعدی از دیدگاه مبانی فرم پرداخته‌اند (خنشا و نوربخش، ۱۳۹۴).

روش‌شناسی تحقیق

جستجوی الگوهایی برای طراحی آرامگاه نیازمند شناخت پیشینه و پشتوانه فرهنگی ساخت بناهای آرامگاهی در گستره تاریخی و جغرافیایی ایران است. هویت و شخصیت متوفی و این که در چه دوره و در چه بستر تاریخی زیسته است، تأثیر ویژه‌ای بر طراحی آرامگاه او دارد، زیرا بنای آرامگاه هر کسی متأثر از نشانه‌های تاریخی و فرهنگی دوران زندگی اوست. شناخت رکن مؤثر بعدی در طراحی آرامگاه است. مطالعه و تحقیق برای یافتن الگوهای طراحی آرامگاه، مبتنی بر مطالعه در دو حوزه

اصلی است؛ نخست شخصیت‌شناسی متوفی و سپس، مطالعه گونه‌شناسی آرامگاه‌ها در بستر تاریخی و جغرافیایی سرزمین. گونه‌شناسی آرامگاه‌های در بستر تاریخی و جغرافیایی این امکان را فراهم می‌کند تا رابطه آرامگاه با پیشینه تاریخی و جغرافیایی متوفیان کشف شود.

با فرض اینکه معماری مبتنی بر سه اصل کالبد، کارکرد و معنا است، مطالعه موضوعی هر طرحی نیز مبتنی بر سه وجه معنایی، کالبدی و کارکردی تعریف می‌شود. بر همین اساس، مطالعه گونه‌شناسی آرامگاه‌ها نیز در برگیرنده گونه‌شناسی معنایی آرامگاه‌ها، گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه‌ها در بستر تاریخی و در بستر جغرافیایی و نیز گونه‌شناسی کارکردی آرامگاه‌ها تدوین شده است. روش پژوهش در این تحقیق توصیفی - تحلیلی خواهد بود. در بخش توصیفی به بررسی فاکتورها و جنبه‌های مختلف بناهای آرامگاهی در ایران می‌پردازیم که بر پایه اسناد موجود و مشاهده میدانی تحقق یافته است. همچنین

(صادقی، ۱۳۹۲، ۵۴۹). ساخت مقبره در سطح مقدس یا مذهبی به منزله آینه‌ای است که حیات پس از مرگ و دگرگونی موجودات را نمایان می‌کند و بیانگر تغییر از حالت مادی به حالت معنوی است. یکی از اصول حائز اهمیت برای مردم پیش از اسلام و اوایل دوره اسلامی ایجاد سایه روی قبر توسط خیمه یا عمارت بود. سایه منزله صنعتی از بهشت تلقی می‌شد (دانشوری، ۱۳۹۰). هنر اسلامی ذاتاً تصویر باغ بهشت است و چیزی جز آن باغ بهشتی که آدم با ارتکاب گناه از دست داد نیست (میشل، ۱۳۹۱).

ویژگی بهشتی دیگری که به بنای آرامگاه نسبت داده شده ظاهر عروج آن به سوی آسمان است. در سنت دیلیمان که پیرو اصول اعتقادی اجداد زرتشتی بودند، تقرب به خورشید و امید رسیدن به بهشت وجود داشت (دانشوری، ۱۳۹۰). تمایل به مرتبط ساختن آرامگاه به بهشت یا آراستن آن با نمادهای آسمانی در رابطه میان مزار و آب به منزله خصوصیتی بهشتی یا به کارگیری رنگ سفید به منزله

روش تحلیل مطالب به ما کمک می‌کند تا از طریق مقایسه جامعه آماری مختلف و استنتاج از آن، اصول گوناگون طراحی آرامگاه زیارتی - یادمانی سعدی را مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم. به‌طور کلی این پژوهش دارای دو متغیر است. متغیر اول بررسی بناهای آرامگاهی ایران است و متغیر دوم تحلیل و باز طراحی بنای آرامگاه سعدی است. این دو متغیر بر اساس الگوی معنایی، کارکردی و کالبدی به یکدیگر منطبق می‌شوند، الگویی که بیانگر اصول کلی برای بازطراحی به شمار می‌آید.

تعریف و پیشینه آرامگاه در ایران

برای آرامگاه معانی مختلفی در نظر گرفته شده است. لغت‌نامه دهخدا آرامگاه را این‌گونه معنی می‌کند: آرامگاه: قبر. گور. مرقد. مدفن. دَخمه (دهخدا، ۱۳۸۵). صادقی در فرهنگ جامع زبان فارسی دو تعریف را بیان می‌کند یکی (مجاز) بنایی با معماری ویژه که در آن قبر فرد معمولاً سرشناسی قرار دارد و دیگری هر سازه مختص تدفین انفرادی یا جمعی مردگان را ارائه می‌دهد

نمادی از قداست طهارت آشکار است. در سطح الحادی ساختار مقبره تبیین کننده موقعیت اجتماعی و سیاسی متوفی است و پیامی اجتماعی - سیاسی برای آیندگان و معاصران به شمار می‌رود. ساخت بنای آرامگاه عملی خیر به شمار می‌رفت به‌ویژه که به مزار به منزله مکانی مقدس و یک حرم مذهبی نگریده می‌شد (همان). آرامگاه در رابطه تنگاتنگ با مفهوم زیارت قرار دارد. زیارت سفری است عبادی در حوزه جغرافیایی از محیط مسکونی شخص تا یک مکان مهم دینی که هدف‌های گوناگون دینی صورت می‌پذیرد؛ مانند وظیفه دینی، اقرار به ایمان، توبه کردن، کفاره گناهان، خودپژوهی، معجزه، درمان یا مشاوره و نوسازی معنوی (هینلز، ۱۳۸۶). رسم زیارت کردن مکان‌های مقدس و ارتباط با ارواح نیاکان و خدایان از دیرباز در ایران رواج داشته است. در هر محوطه پاک و باز مراسم پرستش ایرانیان کهن انجام می‌شد. پارس‌ها و مادها برای مقاصد پرستش دینی به صخره‌های طبیعی به‌عنوان محراب

راضی بودند. همان‌گونه که از نام بغستان بر می‌آید نقاط مخصوصی را مقدس می‌شمردند در فصل‌های معین برای زیارت به آنجا می‌رفتند (بویس، ۱۳۹۵). پادشاهان ساسانی در ایام سختی به زیارت آذرگشسب در تخت سلیمان می‌شتافتند و زر و مال و ملک و غلام در آنجا نذر می‌کردند (کریستین سن، ۱۳۸۳). کوه خواجه در سیستان قرن‌ها بود که برای زرتشتیان از قدرت خاصی برخوردار بود (بویس، ۱۳۹۵). در اسلام باوجود جدلهای فراوان علیه تکریم اموات گنبد عارفان و روحانیون همواره مکانی برای زیارت به شمار می‌رفت. تکریم روحانیون باعث پیدایش نوعی ارتباط میان انسان‌های عادی و خداوند عالی‌مرتب شد (دانشوری، ۱۳۹۰). گور صوفیان نیز برای زندگان متبرک و جهت رفع حوائج اثری فراوان دارد (کیانی امیرا، ۱۳۸۰، ۹۰-۸۸).

شخصیت‌شناسی

در طراحی آرامگاه افراد مختلف میزان بهره‌گیری بعد شخصیتی فرد متوفی متفاوت است. اینکه معمار تا چه میزان

مجاز است شخصیت فرد، زندگی و آثار و خصوصیات وی را به صورت ابعاد انتزاعی و کالبد گونه وارد طراحی کند به میزان تقدس فرد ارتباط دارد. از این رو می‌توان چنین دریافت که در ساخت آرامگاه افرادی چون امامان و عرفا و اولیای دین به لحاظ کالبدی کمتر به ابعاد انتزاعی و فردی شخصیت ایشان پرداخته‌اند و بیشتر جنبه‌های معنوی ایشان مدنظر است. این نوع برخورد با شخصیت متوفی فرد مقدس - مجموعه‌های آرامگاهی زیارتی بزرگی را ترویج داده است که به طور مشهودی متأثر از معماری متعالی و بستر فرهنگی و جغرافیایی یک منطقه است، مانند آرامگاه‌های امامان و عرفا. اما طراحی آرامگاه افرادی که در آن بیشتر جنبه ادبی، علمی، سیاسی و... اهمیت دارد بیشتر متأثر از شخصیت فرد متوفی، زندگی‌نامه تفکرات و آثار برجامانده از اوست شخصیت‌های سیاسی. در دو سوی این طیف همواره آرامگاه افراد در جایگاه‌های مختلف سنجش قرار دارند یک طرف بعد معنوی و طرف دیگر بعد

انتزاعی شخصیت متوفی هرچه فرد در زمان حیات خویش درجات بالاتری از معنویت در میان مردم دارا باشد در زمان وفات آرامگاه وی بیشتر مورد زیارت قرار می‌گیرد. آرامگاه امیران و افراد سیاسی در سوی دیگر این طیف واقع هستند؛ مانند آرامگاه نادرشاه افشار. اما آرامگاه شعرای بزرگی مانند سعدی در میان این طیف قرار دارد هم جنبه شخصیتی و هم جنبه تقدس هر دو باید مورد توجه قرار گیرند.

گونه‌شناسی آرامگاه‌ها

به دلیل پیوند عمیق بناهای تدفینی با فرهنگ مردم و گستردگی و تنوع گونه‌های آرامگاهی نیاز به دسته‌بندی این گونه معماری جهت درک و تحلیل بهتر آن ضروری می‌نماید و در سه دسته معنایی، کالبدی و کارکردی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

گونه‌شناسی معنایی آرامگاه‌های ایران

آرامگاه‌ها در ایران به لحاظ مفهومی به دو گونه آرامگاه‌های مذهبی و آرامگاه‌های غیرمذهبی طبقه‌بندی می‌شوند که هر یک ویژگی‌های خاص

خود را به لحاظ کالبدی و عملکردی دارند.

آرامگاه‌های مذهبی

این نوع آرامگاه‌ها خود به لحاظ دسته‌بندی به دو گونه آرامگاه‌های امامان و امامزادگان و آرامگاه عرفاً تقسیم می‌گردند. مقابر مذهبی به جهت گسترش عقاید مذهبی بارها نوسازی تعمیر تزیین و الحاق شده و الحاقات زیادی بدان‌ها صورت گرفته است.

بنای آرامگاهی مشخصه خصوصیات

گشته یا با صدمات و تغییرات جزئی به همان شکل اولیه خود باقی مانده و در مواردی به عمد و یا به تصادف با تغییر هویت و نام صاحب آن در جرگه مقابر مذهبی درآمده و به حیات خویش ادامه داده‌اند. در جدول زیر ویژگی‌های کلی هر گونه آرامگاهی بیان شده است.

گونه‌شناسی کارکردی

آرامگاه‌های شناخته شده در ایران به لحاظ کارکردی دارای دو عملکرد زیارتی و یادمانی هستند. آرامگاه‌ها یا

جدول (۱): گونه‌شناسی معنایی آرامگاه‌های ایران

ویژگی	انواع آرامگاه به لحاظ معنایی	
توسعه در طول زمان، دارای ابعاد وسیع و فضاهای عملکردی گوناگون و تبدیل شدن به مجموعه‌های شهری، هسته اولیه مربع یا چندضلعی گنبددار که حرم نامیده می‌شود. شکل‌گیری فضاهای الحاقی مانند ایوان رواق صحن مسجد و... پیرامون هسته مرکزی دارای فضاهای متعدد جانبی در کنار آرامگاه مانند مسجد، مدرسه، خانقاه و...	آرامگاه امامان و امامزادگان	آرامگاه مذهبی
به صورت تکی و در مناطق دورافتاده و در مکان‌های مرتفع در دید ناظران به منظور زنده‌نگه‌داشتن یاد شاه و تأکید بر جاودانگی وی	آرامگاه عرفا و قدیسیان	آرامگاه غیرمذهبی
بناهای طراحی شده قرن معاصر با ایده‌های فرمال و به صورت عناصر نمادین اتاق یا حجره‌هایی برای افراد یک خاندان متمول، سرشناس و دارای شان سیاسی و اجتماعی یا مذهبی	آرامگاه شاعران و بزرگان آرامگاه خانوادگی	
پیدایش یا یکجانشینی بشر و ترس از مردگان و حفظ بهداشت - بیرون از محدوده‌ی شهر یا آبادی - استفاده از آرایه‌ها و تزیینات نمادین بر روی سنگ قبر	گورستان عمومی	

هویت یک آبادی است اعمال مذهبی در امامزاده انجام می‌شود (غروی، ۱۳۷۷، ۱۰-۱۱).

آرامگاه‌های غیرمذهبی

مقابر غیرمذهبی در طول زمان ویران

عمدتاً فضاهایی هستند که با مناسک ویژه مورد زیارت افراد قرار می‌گیرند که یک عمل عبادی محسوب می‌شود یا دارای ارزش فرهنگی و گردشگری هستند. تلفیق گونه‌ای از این دو نوع

برخورد در مواجهه با بناهای آرامگاهی دیده می‌شود.

آرامگاه‌های زیارتی

مراد از این گونه آرامگاه‌ها بناهایی است که بر مدفن فرزندان یا فرزندزادگان ائمه اطهار و عرفا در طول دوره اسلامی بنا گردیده است (عقابی، ۱۳۸۰). مقبره‌های مذهبی بیشتر به امامزاده معروف شده‌اند. بناهای فوق در طول زمان توسعه و از یک آرامگاه معمولی به مجموعه‌ی بسیار باشکوهی تبدیل شده‌اند (کیانی، ۱۳۸۰). هسته‌ی اصلی و قدیمی این بناها عبارتست از یک اتاق مکعب، مدور یا چندضلعی با پوششی از گنبد نیم دایره رک یا اشکال مشابه است. در این اتاق‌ها که حرم نامیده می‌شود مرقد در وسط اتاق و گاه در سرداب زیرین بنا قرار گرفته است و بر روی آن صندوق یا ضریحی قرار داده‌اند. الحاقات دیگر بنا در مجموعه‌های آرامگاهی شامل ایوان رواق صحن مساجد مدارس زائرسراها اتاق‌ها غرفه‌ها و... می‌شود که حول محور هسته‌ی مرکزی حرم شکل گرفته‌اند (عقابی، ۱۳۸۰). از نظر گاه

معماری بناهای ساخته شده در این مجموعه‌ها معرف دوره‌های مختلف ساختمانی و شیوه‌های گوناگون معماری است (همان).

آرامگاه‌های یادمانی

ساخت چنین آرامگاه‌هایی ایجاد نشانه‌ای برای گرامیداشت متوفی است و بیشتر در قرن معاصر و به دنبال جنبش‌های مدرنیته در ایران شکل گرفت. در این نوع معماری، خواهان گونه‌ای معماری یادمانی فرمال و انتزاعی است که خود برگرفته از معماری التقاطی ایران و معماری مدرن با دخیل نمودن شخصیت متوفی است. آرامگاه‌های سده‌های میانی قرون میلادی در ایران نیز که دارای ویژگی زیارتی کمتری هستند؛ مانند آرامگاه‌های امیران به علل مختلفی مانند حفظ بدن شاه در جایگاهی امن، تداعی خاطره وی، پرستش شاه مرده و یا جاودانه ساختن ساخته شده‌اند. عامل مهمی که در شناخت اهمیت سیاسی - اجتماعی این بناهای آرامگاهی وجود دارد ارتباط آن با مکانش است (دانشوری، ۱۳۹۰). بدین علت که صاحب

و پس از وفات محل زیارت مشتاقان و مامن درویشان محسوب می‌شده است. در جدول زیر ویژگی‌های کلی آرامگاهی به اختصار بیان شده است.

گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه‌ها در ایران

ایران به دلیل گستردگی جغرافیایی، تنوع آب‌وهوایی و توپوگرافی از دیرباز مامن اقوام مختلفی بوده است که هر یک با خود آداب و فرهنگ‌های مختلفی را به همراه داشته‌اند. این امر موجب تنوع مراسم تدفینی و به تبع آن گوناگونی شکل و کالبد آرامگاه‌ها و فضاهای تدفینی شده است. در جدول زیر تأثیر عقاید بر کالبد معماری آرامگاهی نشان داده شده است.

این مقابر جایگاه معنوی خاصی در میان مردم نداشته است کمتر کسی به زیارت ایشان می‌رفته است. اما این آرامگاه‌ها لحاظ کالبد و تزئینات بسیار غنی هستند" (هیلن براند، ۱۳۹۴).

آرامگاه زیارتی - یادمانی

این گونه کارکردی به سبب پاسخ‌دهی به نیازهای گردشگری و زیارتی در طراحی بعضی آرامگاه‌ها شیوه مطلوبی محسوب می‌گردد که البته باتوجه به شخصیت فرد متوفی، میزان تقدس، شهرت یا اهمیت وی ممکن است جنبه زیارتی بر یادمانی تقدم داشته باشد و برعکس. از آن جمله آرامگاه عرفا و شعرا که در زمان حیات خانقاه یا محل درس و بحث ایشان بوده

جدول (۲): انواع آرامگاه به لحاظ کارکردی

ویژگی	انواع آرامگاه به لحاظ کارکردی
مدفن امامان، امامزادگان و قدیسین - مجموعه آرامگاهی - دارای هسته اصلی اولیه (حرم) - پایگاه معنوی قدرتمند در میان مردم	زیارتی
مدفن شاهان، امیران، مشاهیر و بزرگان - ساخت به جهت بزرگداشت یاد متوفی - فرم‌های انتزاعی، المانی و برج‌های تکی	یادمانی
مدفن شعرا، عرفا و قدیسین - مجموعه آرامگاهی - ارزش گردشگری - یادمان شهری - تقدس معنوی مقبره در میان مردم	زیارتی - یادمانی

جدول (۳): گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه‌های ایران

دوره	عقاید و باورها	گونه کالبدی	منابع
۳۰۰۰-۸۰۰ پ.م (تهه سیلک زانغ، حصار، فیروز، شاهرود)	دفن اشیا، پوشاک، زینرالوات و خوراک همراه با مرده، عقیده به حیات جسمانی و روحانی پس از مرگ.	دفن در زیر اتاق - تدفین حفراهی در گورستان‌های کنار تپه‌ها	(دورانت، ۱۳۹۳) (گریشمن، ۱۳۹۴) (Koivupuu, 2002)
دوره اول تپه حصار، عصر آهن، ورود آریایی‌ها	آیین مهرپرستی هندواروپایی، تقدیم نثار و هدایا برای مردگان	دفن کردن جنازه به سمت طلوع خورشید	(شرف‌الدین، ۱۳۷۹)
۲۰۰۰ پ.م (گورستان ب سیلک)	نفوذ آریایی‌ها و فرهنگ اورارتوها، تقلید خانه‌های نزدیک اسکالندیناوی	دفن و پوشاندن قبر با سنگ به صورت دوشیبه	(Ghrishman, 1939)
عیلام، اشکانی، هخامنشی	حفظ کالبد مردگان جهت زندگی پس از مرگ، نیالودن خاک	تدفین تابوتی و پوشاندن نعش با موم	(بویس، ۱۳۹۳) / (فرای، ۱۳۸۶)
عیلامیان، بابلیان، سلوکیان، اشکانیان	اعتقاد به وجود دنیای مردگان در زمین	تدفین سرابه‌ای	(Isumi & Higuuchi, 1994)
مادها، هخامنشیان	محترم دانستن ارواح نیاکان، نیالودن خاک آیین مزدایی	آرامگاه‌های صخره‌ای آرامگاه‌های سنگی با سقف شیب دار	(یوپ، ۱۳۹۵) / (بویس، ۱۳۹۵) (استروناخ، ۱۳۸۹)
مادها، هخامنشیان، اشکانی	اعتقاد به جاودانگی روح و پیشگیری از آلودن خاک با فاسدشدنی‌ها	آرامگاه سنگی مکعبی	(دیاکونوف، ۱۳۹۱)
عصر آهن، اشکانیان	اعتقاد به تدفین انسان شبیه حالت قرارگیری او در رحم مادر	تدفین جنینی تدفین خمرهای	(نعمتی و صدراپی، ۱۳۹۱)
اشکانیان	فرهنگ هلنی و آیین میتراثیسم	آرامگاه‌های سنگی و چهار گوش، تدفین تابوتی به همراه مجسمه‌های طبیعت گرایانه متوفی	(قدیانی، ۱۳۹۲) (چاپچی و دیگران، ۱۳۸۱)
ساسانیان	آیین زرتشتی و آداب طهارت زرتشتیگری	برج خاموشی، گوردخمه و استودان	(Vastunia, 2007) / (ترومپلمن، ۱۳۷۳) (کامبخش، ۱۳۷۷)
سامانیان	بازگشت به اصول معماری آتشکده‌ها	آرامگاه گنبدپوش	(غروی، ۱۳۸۷)
زبیران، دلمعیان	بازگشت به آداب دین زرتشتی و آویزان کردن تابوت از سقف، استفاده از تقویم یزدگردی در ثبت تاریخ و وقت	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(هیلن براند، ۱۳۹۴) / (دانشوری، ۱۳۹۰)
سلجوقیان	تأثیر معماری آسیای مرکزی در تدفین، اعتقاد ترکان به تدفین در نقاط دور و خالی از سکنه	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(هیلن براند، ۱۳۹۴)
ایلخانیان و تیموریان	نمایش قدرت سلسله‌ی مغولان اعظم، استفاده از معماران ایرانی	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(دونالد ویلبر، ۱۳۹۴) / (هیلن براند، ۱۳۹۴)
ایلخانیان	رشد صوفی‌گری و اهمیت ایشان	گور- خانقاه	(کیانی، ۱۳۹۵)
تیموریان	توجه به مفهوم سایه و باغ بهشت، تأثیر پذیری از خیمه‌های تیموری	باغ‌مزار	(سلطان زاده، ۱۳۹۳)
ایلخانیان، تیموریان	توجه به مفهوم سایه و باغ بهشت، تأثیر پذیری از خیمه‌های تیموری	تدفین در ایوان رو به باغ	(یوپ، ۱۳۸۶)
ایلخانیان، تیموریان، صفویان	وجود هسته اولیه مقبره و گنبدخانه، گسترش کالبدی در طول زمان	آرامگاه‌های چندمنظوره	(کیانی، ۱۳۹۵) / (غروی، ۱۳۸۷)
صفویان و قاجاریان	رواج عقاید شیعه‌گری و سرسپردگی شاهان به ائمه	تدفین در جوار آرامگاه‌های امامزادگان	(یوپ، ۱۳۸۶) / (کیانی، ۱۳۹۵)
پهلوی و پس از انقلاب	گسترش آموزه‌های معماری مدرن و فرم-گرایی در طراحی	آرامگاه‌های نمادین	(بانی‌مسعود، ۱۳۸۹) / (وحدتی‌نسب، ۱۳۹۰)

جدول (۴): گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه در بستر تاریخی

دوره	عقاید و باورها	گونه کالبدی	منابع
۳۰۰۰-۸۰۰م (تپه سیلک زاغه، حصار، فیروز، شاهرود)	دفن اشیاء، پوشاک، زیورات و خوراک همراه با مرده، عقیده به حیات جسمانی و روحانی پس از مرگ.	دفن در زیر اتاق - تدفین حفرهای در گورستان‌های کنار تپه‌ها	(دورانت، ۱۳۹۳) / (گریشمن، ۱۳۹۴) (Koivupuu, 2002)
دوره اول تپه حصار، عصر آهن، ورود آریایی‌ها	آیین مهرپرستی هندواروپایی، تقدیم نثار و هدایا برای مردگان	دفن کردن جنازه به سمت طلوع خورشید	(شرف‌الدین، ۱۳۷۹)
۲۰۰۰م (گورستان ب سیلک)	نفوذ آریایی‌ها و فرهنگ اورارتو، تقلید خانه‌های نزدیک اسکاندیناوی	دفن و پوشاندن قبر با سنگ به صورت دوشیبه	(Ghrishman, 1939)
عیلام، اشکانی، هخامنشی	حفظ کالبد مردگان جهت زندگی پس از مرگ، نیالودن خاک	تدفین تابوتی و پوشاندن نعش با موم	(بویس، ۱۳۹۳) / (فرای، ۱۳۸۶)
عیلامیان، بابلیان، سلوکیان، اشکانیان	اعتقاد به وجود دنیای مردگان در زمین	تدفین سرداب‌های	(Isumi & Higuchi, 1994)
مادها، هخامنشیان	محترم دانستن ارواح نیاکان، نیالودن خاک آیین مزدایی	آرامگاه‌های صخره‌ای آرامگاه‌های سنگی با سقف شیب دار	(پوپ، ۱۳۹۵) / (بویس، ۱۳۹۵) (استرون‌ناخ، ۱۳۸۹)
مادها، هخامنشیان، اشکانی	اعتقاد به جلودانگی روح و پیشگیری از آلودن خاک یا فاسدشدنی‌ها	آرامگاه سنگی مکعبی	(دیاکونوف، ۱۳۹۱)
عصر آهن، اشکانیان	اعتقاد به تدفین انسان شبیه حالت قرارگیری او در رحم مادر	تدفین چینی تدفین خمرهای	(تعمتی و صدراپی، ۱۳۹۱)
اشکانیان	فرهنگ هلنی و آیین میترائیسم	آرامگاه‌های سنگی و چهار گوش، تدفین تابوتی به همراه مجسمه‌های طبیعت گرایانه متوفی	(قدیانی، ۱۳۹۲) (چاپچی و دیگران، ۱۳۸۱)
ساسانیان	آیین زرتشتی و آداب طهارت زرتشتیگری	برج خاموشی، گوردخمه و استودان	(ترومیلمن، ۱۳۷۳) / (Vasunia, 2007) (کامبخش، ۱۳۷۷)
سامانیان	بازگشت به اصول معماری آتشکده‌ها	آرامگاه گنبدپوش	(غروی، ۱۳۸۷)
زبیریان، دیلمیان	بازگشت به آداب دین زرتشتی و آویزان کردن تابوت از سقف، استفاده از تقویم یزدگردی در ثبت تاریخ وفات	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(هیلن براند، ۱۳۹۴) / (دانشوری، ۱۳۹۰)
سلجوقیان	تاثیر معماری آسیای مرکزی در تدفین، اعتقاد ترکان به تدفین در نقاط دور و خالی از سکنه	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(هیلن براند، ۱۳۹۴)
ایلخانیان و تیموریان	نمایش قدرت سلسله‌ی مغولان اعظم، استفاده از معماران ایرانی	برج آرامگاهی آرامگاه گنبدپوش	(دونالد ویلبر، ۱۳۹۴) / (هیلن براند، ۱۳۹۴)
ایلخانیان	رشد صوفی‌گری و اهمیت ایشان	گور - خانقاه	(کیانی، ۱۳۹۵)
تیموریان	توجه به توصیف بهشت	باغ‌مزار	(سلطان زاده، ۱۳۹۳)
ایلخانیان، تیموریان	توجه به مفهوم سایه و باغ بهشت، تاثیر پذیری از خیمه‌های تیموری	تدفین در ایوان رو به باغ	(پوپ، ۱۳۸۶)
ایلخانیان، تیموریان، صفویان	وجود هسته اولیه مقبره و گنبدخانه، گسترش کالبدی در طول زمان	آرامگاه‌های چندمنظوره	(کیانی، ۱۳۹۵) / (غروی، ۱۳۸۷)
صفویان و قاجاریان	رواج عقاید شیعه‌گری و سرسپردگی شاهان به ائمه	تدفین در حوض آرامگاه‌های امامزادگان	(پوپ، ۱۳۸۶) / (کیانی، ۱۳۹۵)
پهلوی و پس از انقلاب	گسترش آموزه‌های معماری مدرن و فرم-گرایی در طراحی	آرامگاه‌های نمادین	(بانی مسعود، ۱۳۸۹) / (وحدتی نسب، ۱۳۹۰)

پیشگیری از آلودگی (فرای، ۱۳۸۶). در ایران توجه به آرامگاه و آرامگاه‌سازی دارای سابقه طولانی حتی بیشتر از خود معماری است. این توجه و علاقه معلول دو عامل عمده یعنی اعتقاد به جهان بعد از مرگ و ارادت پیروان به شخص متوفی بوده است. در جدول زیر این برهم کنش فرهنگ و عقاید تدفینی با کالبد در دوره‌های مختلف زمانی ایران تدوین شده است.

گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه در بستر تاریخی

بررسی‌های باستان‌شناختی نشان می‌دهد که الگوهای مختلفی از آیین تدفین در سراسر جهان وجود داشته است. رسوم تدفین پیوسته از ویژگی‌های برجسته دینی به شمار می‌رود. سوزاندن، مومیایی کردن و در دامن طبیعت گذاشتن. تدفین از شیوه‌های رایج دورافکنی بود که همه آن‌ها متضمن دورساختن ماده فاسدشدنی از میان زندگان است و بدین گونه

جدول (۵): گونه‌شناسی کالبدی در بستر جغرافیایی

گونه اقلیمی	ویژگی اقلیمی و عوارض طبیعی	گونه کالبدی به کار رفته	نمونه موردی
اقلیم معتدل و مرطوب (سواحل دریای خزر)	رطوبت زیاد، پوشش انبوه گیاهی، بارش زیاد، اختلاف کم درجه حرارت شب و روز، وجود رشته-کوه‌های البرز و دریاچه خزر (قبادیان، بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ۱۳۹۵)	آرامگاه برجی آرامگاه گنبدپوش	برج لاجیم، برج رسکت مقبره شیخ زاهد گیلانی (عقابی، ۱۳۸۰)
اقلیم سرد (کوهستانی)	هوای سرد، رطوبت کم، اختلاف زیاد درجه حرارت شب و روز، وجود رشته‌کوه زاگرس و ارتفاعات تند کوهستان، بارش برف زیاد در زمستان (قبادیان، بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ۱۳۹۵)	آرامگاه برجی آرامگاه گنبدپوش آرامگاه مجموعه‌ای آرامگاه صخره‌ای و گوردخمه آرامگاه سردابه‌ای	گنبد سلطانیه، گنبد علویان آرامگاه اسماعیل آغا (ارومیه)، آرامگاه بی‌بی‌دختران شیراز آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی گوردخمه‌های فخریکا، فرهاد و شیرین، مقبره‌ی داریوش مقابر سردابه‌ای شوشتر (عقابی، ۱۳۸۰)
اقلیم گرم و خشک بیابانی و نیمه بیابانی (فلات مرکزی)	آب و هوای گرم و خشک در تابستان و سرد و خشک در زمستان، رطوبت بسیار کم، بارش کم، اختلاف زیاد، درجه حرارت شب و روز، پوشش گیاهی ناچیز، بادهای توأم با گرد و خاک در قسمت بیابانی (قبادیان، بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ۱۳۹۵)	آرامگاه گنبدپوش آرامگاه مجموعه‌ای باغ مزار برج خاموشی آرامگاه برجی آرامگاه ایوانی آرامگاه پلکانی آرامگاه مکعبی سنگی	بقعه علی بن باقر در مشهد اردها، بقعه بی بی دوست زابل آرامگاه شاهنعمت‌الله ولی، آرامگاه شیخ احمد جامی برج خاموشی یزد و ارتفاعات شهر ری برج علاءالدوله ورامین، برج طغرل آرامگاه شیخ روزبهان شیراز، آرامگاه پیشین سعدی مقبره‌ی کوروش کعبه زرتشت (عقابی، ۱۳۸۰)
اقلیم گرم و مرطوب (سواحل جنوبی)	هوای گرم، رطوبت بسیار زیاد، اختلاف کم درجه حرارت شب و روز، پوشش کم گیاهی (قبادیان، بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، ۱۳۹۵)	آرامگاه صخره‌ای و گوردخمه مربع گنبددار	گوردخمه‌های سیراف بقعه بی بی مریم (شم) (عقابی، ۱۳۸۰)

گونه‌شناسی کالبدی آرامگاه در بستر جغرافیایی

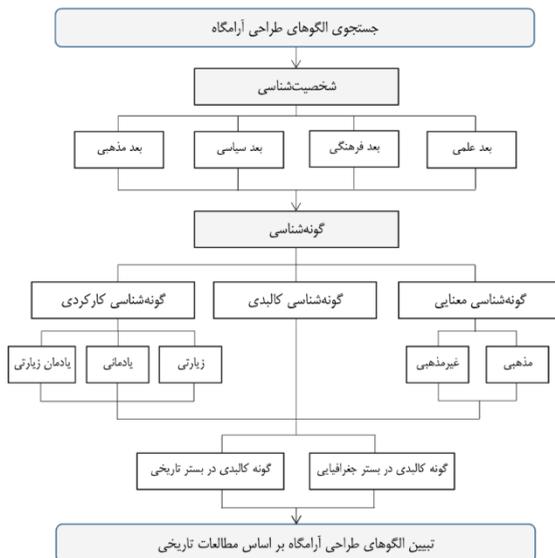
معماری آرامگاهی در حوزه فلات ایران دارای گوناگونی و شباهت‌ها و تفاوت‌های زیادی است. این گستره تنوع کالبدی علاوه بر تأثیرپذیری از نوع مواجهه فرهنگی با موضوع تدفین، به طور قابل ملاحظه‌ای از خصوصیات اقلیمی و توپوگرافی یک منطقه متأثر است.

برای مثال گونه آرامگاه با پلان مربع و گنبد پوش یا همان آتشکده‌ای در همه جای ایران دیده می‌شود. این نوع آرامگاه از نظر تزیینات و نحوه پوشش و فرم گنبد و جداره‌ها در مناطق مختلف از یکدیگر متمایز می‌شود. مثلاً مصالح در کناره دریای خزر مقاوم در برابر رطوبت و شکل گنبد مخروطی است. در بندر چابهار و از سبک‌های هندی و پاکستانی استفاده می‌شود. همین طرح در منطقه کوهستانی با جداره‌های ضخیم و سقف کوتاه با طاق‌های گنبدی و بازشوهای کوچک ساخته می‌گردد. در مناطق گرم و خشک مرکزی همین پلان گنبدی با مصالح خشتی و آجری گنبد منحنی سقف بلند می‌گردد (قبادیان، ۱۳۹۵). از

دیگر نمونه آرامگاهی برج مقبره‌ها هستند هر چند آغاز کار این گونه از شمال ایران بوده است؛ اما در شهرری پا گرفته است (پیرنیا، ۱۳۹۵) و در خطه فارس و کناره خلیج فارس و دریای عمان دیده نمی‌شود.

تدوین اصول و الگوهایی برای طراحی آرامگاه

سنت آرامگاه‌سازی در ایران ریشه‌های بسیار عمیقی در فرهنگ و باورهای مردم دارد که باعث پیدایش مفاهیم و آداب زیارتی گوناگونی شده است. این مفاهیم به نوبه خود در شکل‌گیری کالبد آرامگاه بسیار تأثیرگذار بوده‌اند. بعد معنوی شخصیت متوفی نیز در گسترش و حیات آرامگاه ایشان حائز اهمیت است؛ لذا در تدوین الگوهای طراحی آرامگاه ابتدا به شناخت شخصیت متوفی برای جهت‌دهی صحیح‌تر در ایده‌پردازی و سپس، دسته‌بندی گونه‌های کالبدی، کارکردی، و معنایی آرامگاه‌ها ضرورت دارد. شناخت فرد متوفی از جمیع ابعاد، گونه معنایی و گونه کارکردی آرامگاه را تعیین می‌کند و پس از آن می‌توان متناسب با گونه معنایی و کارکردی تعیین‌شده، گونه کالبدی آرامگاه‌ها را

نمودار (۱): فرآیند تدوین الگوهای طراحی و بازطراحی آرامگاه

مبتنی بر مطالعه تاریخی (منبع: نگارندگان)

در بستر جغرافیایی و تاریخی شخصیت متوفی جستجو کرد.

از نتیجه این بررسی‌ها الگوهای کلی طراحی هر آرامگاهی را می‌توان تعیین کرد. بر اساس آنچه گفته شد، روش مطالعه در این پژوهش از طریق فرایند تبیین الگوهای طراحی آرامگاهی، با به اشتراک گذاشتن مفاهیم و الگوهای کالبدی و کارکردی در معماری آرامگاهی ایران صورت می‌پذیرد که آن را می‌توان در قالب نمودار ۱ خلاصه کرد.

طراحی آرامگاه سعدی

در این مقاله، تلاش شده است در جستجوی الگوهای طراحی آرامگاه مبتنی بر مطالعه تاریخی، روش مطالعه فوق در بازطراحی آرامگاه سعدی آزموده شود. آرامگاه کنونی سعدی که از یک گنبدخانه فیروزه‌ای رنگ، یک ستاوند و رواق در جبهه‌ی غربی خود تشکیل شده ترکیب نامنسجمی از مصالح مدرن، فرم‌های تاریخی و رنگ‌های سرد است. عدم تقارن بنا، ضعف در محوربندی، نورپردازی نامناسب، مقیاس نامطلوب مصالح و تناسب فضایی از جمله مواردی هستند که موجب کاهش کیفیت بصری و فضایی این آرامگاه

آزمودن است. بر همین اساس، مطابق نمودار فرایند تدوین الگوهای طراحی (نمودار ۱)، جستجوی الگوهایی برای طراحی آرامگاه سعدی با مطالعه در دو حوزه شخصیت‌شناسی و گونه‌شناسی

شده‌اند. در آرامگاه سعدی که توسط فروغی بازطراحی شده است فقدان توجه به الگوها و معیارهای طراحی آرامگاهی، دوره زندگی، مکان و شخصیت عارف- شاعر سعدی به چشم می‌خورد. اگر چه

تصویر(۱): آرامگاه کنونی سعدی (منبع: ویکی پدیا)

آرامگاهی انجام می‌شود. مطالعات شخصیت‌شناختی، خصوصیات سعدی، جایگاه فرهنگی، علمی، سیاسی و اعتقادی او و مطالعات گونه‌شناختی به جستجوی الگوهای کارکردی، معناشناختی و کالبدی آرامگاه‌ها در بستر تاریخی و جغرافیایی شیراز می‌پردازد و بدین طریق الگوهایی برای طراحی آرامگاه سعدی فراهم می‌آورد.

بنای فعلی آرامگاه سعدی که به لحاظ قدمت و جایگاهی که در شیراز پیدا کرده است، قابل بازطراحی نیست، موضوع این آزمون تنها با فرض نبود آرامگاه فعلی -و جهت قیاس با این موضوع که اگر الگوهای طراحی آرامگاهی در طراحی به کارگرفته شوند این آرامگاه به چه میزان می‌توانست از وضعیت کنونی متفاوت‌تر و ریشه‌دارتر طراحی گردد- به‌عنوان یک نمونه موردی برای جستجوی الگوهای طراحی آرامگاهی براساس مطالعات تاریخی در نظر گرفته می‌شود. بدون شک این روش در طراحی آرامگاه‌های دیگر بزرگان نیز قابل

شناخت شخصیت سعدی

از بزرگ‌ترین شعرای فارسی‌زبان ابومحمد صلاح‌الدین بن عبدالله معروف به سعدی (۶۰۱-۶۹۱ ه.ق) است. پیام سعدی در آثارش پیام اخلاق انسان است که آن را در قالب ترتیب اسلامی پروانده

تصویر (۲): نمای بیرونی آرامگاه سعدی (کریم خاندان، اصفهان، ۱۳۸۲)

و کوشیده است تا در مسائل مختلف اجتماعی بهترین نصایح را عرضه کند بسیاری از اشعار وی به صورت ضرب المثل درآمده است. در کنار حکمت و عقل سعدی از زبان طنز نیز بهره برده است (جعفریان، ۱۳۸۷). مقام سعدی در ادبیات ایران تا آن جاست که اگر فرضاً جامعه‌ی ایرانی دارای شخصیت ادبی و حکمتی دیگری نبوده آثار او به تنهایی برای جاوید نگهداشتن ادبیات فارسی کافی بود (سامی، ۱۳۴۷). سعدی در دوران کودکی مقدمات علوم را

آموخت و در سال ۶۲۰ یا ۶۲۳ ه.ق از شیراز به نظامیه‌ی بغداد رفت و در آنجا از آموزه‌های امام محمدغزالی و شهاب‌الدین عمر سهروردی بهره جست (موحد، ۱۳۷۴). وی قبل از حمله مغولان به شیراز بازگشت. سعدی اهل سفر بود اما بیشتر سال‌های زندگی‌اش را در شیراز تحت حمایت اتابکان فارس سپری کرد. آثار سعدی به دو دسته منظوم و منثور تقسیم می‌شود که بوستان مهم‌ترین اثر منظوم سعدی است. همچنین وی دارای قصیده‌های عربی و فارسی، مرثیه‌ها و دیوان غزلیات است (صفا، ۱۳۶۷). قسمت دوم آثار سعدی منثور که گلستان مهم‌ترین آن‌هاست و تمامی آنها که در کلیات سعدی گرد آمده است.

نخستین مورخی که از بنای آرامگاه سعدی نام می‌برد ابن بطوطه است که در سال ۷۴۸ هجری قمری، یعنی در حدود ۵۷ سال پس از مرگ سعدی به شیراز آمده است. وی در کتاب تحفه‌النصار فی غرائب الامصار توصیف آرامگاه شیخ اجل را چنین می‌نماید: قبر سعدی از جمله مکان‌هایی بود که در خارج از شهر

شیراز قرار داشت در کنار این آرامگاه یک خانقاه و باغی خوب و نمکین وجود داشت که سعدی در زمان حیات خود آن را ساخته بود. شیخ در آنجا حوضچه‌هایی از مرمر ساخته بود که با آب نهر پر می شدند. مردم از شهر به زیارت قبر شیخ آمده و پس از خوردن غذا در سفره‌خانه شیخ به منزل برمی گشتند (امیری، ۱۳۹۱). در کتاب مزارات شیراز لقب و نام آن جناب مشرف الدین مصلح سعدی شیرازی نوشته و فرموده است: شیخ سعدی ۶۹۱ به جوار رحمت الهی رسید و در همین خانقاه مدفون گردید و حضرت

الگوهای تاریخی برای طراحی آرامگاه سعدی فراهم می‌آورد. آن آرامگاه در دشت بدون هیچ همسایه‌ای قرار داشته است. تنها کلبه‌ای قدیمی در شرق آن دیده می‌شده و بنای آرامگاه مانند یک کوشک در حیاطی سرسبز جای می‌گرفت. آرامگاه در دو طبقه ساخته شده و دارای یک محور مرکزی بود. احتمالاً یک محور دیگر عمودی نیز آن را قطع می‌نموده است. در گوشه‌های روبرو به قله دو اتاق سه دری جای می‌گرفت. سه دری‌ها با طرح اصیل ساخته شده بودند. بالای سه دری جنوب

تصویر (۳): راست: عمارت آرامگاه سعدی (کریم‌خانی)، (صانع، ۱۳۸۲) / چپ: نقاشی قبر سعدی اثر یاسکال کوست، (کوست، ۱۳۹۰)

کریم خان زند در حدود سال ۱۱۸۰ عمارتی ملوکانه از آجر و گچ بر جای خانقاه شیخ سعدی بساخت (مرکز اسناد میراث فرهنگی استان فارس، ۱۳۹۶). نگاهی گذرا به تصاویر به‌جای مانده از آرامگاه قدیمی سعدی نیز تا حدودی

شرقی سه گلجام جای می‌گرفت و سه دری جنوب غربی دارای ارسی بود. این آرامگاه می‌توانست پیش از تخریب به خوبی مستندسازی شود (شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران و دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز،

۱۳۸۹، ۲۲۹-۲۲۸).

مطالعه گونه‌شناسی آرامگاه سعدی

به جهت دستیابی به الگوهایی برای طراحی آرامگاه سعدی، به بررسی و طبقه‌بندی ویژگی آرامگاه‌هایی پرداخته می‌شود که با ویژگی شخصیتی، تاریخی و جغرافیایی شاعر مشابهت دارند. از آنجا که سعدی عارف و شاعری متعلق به دوره ایلخانی و متوفی در شیراز بوده

است، به لحاظ تاریخی ویژگی‌های آرامگاه‌های ایلخانی، به لحاظ جغرافیایی ویژگی‌های آرامگاه‌های شهر شیراز و به لحاظ شخصیت ویژگی‌های آرامگاه‌های عرفا و شعرا جهت بررسی در نظر گرفته شده است. همچنین بر اساس ابعاد شخصیت سعدی، گونه کارکردی و معنایی آرامگاه مشخص می‌شود. در نهایت از کنار هم قرار گرفتن این

نمودار(۲): بررسی نمونه‌های آرامگاهی که به لحاظ مکانی، زمانی و شخصیتی با سعدی ارتباط دارند.

ویژگی‌ها و مفاهیمی که پیش‌ازاین به آن پرداخته شد می‌توان نموداری تدوین کرد که از طریق آن، عناصر کالبدی، کارکردی و معنایی باتوجه‌به ویژگی‌های زمانی، مکانی و شخصیتی فرد متوفی (سعدی) مشخص شوند و الگوهایی کلی جهت طراحی آرامگاه سعدی تعیین گردد. جستجوی الگوهای تاریخی برای طراحی آرامگاه سعدی با تحلیل داده‌های کالبدی و کارکردی و معنایی آرامگاه‌های مرتبط با دوره زمانی (دوره ایلخانی)، مکانی (شیراز) شخصیتی (عارف - شاعر)، صورت گرفته است. نتیجه این تحلیل الگوی طراحی آرامگاهی زیارتی - یادمانی از نوع مذهبی را ارائه می‌کند که از فرم و مصالح معماری شیراز و دوره ایلخانی تأثیر می‌پذیرد و در تطابق با ریشه‌های فرهنگی بستر زمانی و مکانی خود شکل می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

امتداد سنت آرامگاه‌سازی در ایران بیانگر شدت اهمیت این فرهنگ در میان مردم است؛ لذا تصمیم‌گیری برای طراحی این‌گونه فضاها که ارتباط تنگاتنگی با

باورها و عقاید هر قوم و سرزمینی دارد بسیار حائز اهمیت است. ایران به دلیل گستره جغرافیایی دارای تنوع اقلیمی - فرهنگی و به تبع آن گوناگونی آداب و عقاید تدفینی است. این گستردگی فرهنگ تدفین به نوبه خود معماری آرامگاهی خاص خود را به وجود می‌آورد که گاه کالبدهای متفاوت و متمایزی از یکدیگر دارند؛ لذا از بررسی طیف گسترده آرامگاهی در بستر تاریخی و گستره جغرافیایی و مفاهیم و عقاید تدفین مرتبط با گونه‌های کالبدی آرامگاهی این نتیجه حاصل می‌گردد که طراحی بنای آرامگاه به‌ویژه برای متوفیان مربوط به گذشته، نیازمند مطالعه در نخست ابعاد شخصیت متوفی و سپس تعیین گونه معنایی و عملکردی در سایه ابعاد شخصیتی متوفی است. در نهایت بر اساس تصمیم‌گیری اولیه، لازم است گونه کالبدی آرامگاه‌ها در بستر تاریخی و جغرافیایی متناسب با زمان حیات متوفی مورد مطالعه و شناسایی قرار گیرد. این مطالعه می‌توان منجر به تدوین اصول و الگوهایی کالبدی شود که در طراحی

آرامگاه مورد استناد قرار گیرد. بدین
ترتیب مطالعه تاریخی به‌مثابه پایگاهی
نظری جهت تبیین اصول و الگوهای در
طراحی آرامگاه جایگاه ویژه خود را به
دست می‌آورد.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله / پایان نامه نمی‌باشد.

منابع

- معصومه (۱۳۹۵). بررسی زیبایی‌شناسی در معماری معاصر ایران، با تأکید بر بناهای آرامگاهی خیام و کمال‌الملک. اولین کنفرانس علمی پژوهشی عمران، معماری و محیط زیست پایدار. تهران: موسسه معماری و شهرسازی ایوان شمس.
- ترومپلمن، لئو (۱۳۷۳). قبور و آئین تدفین در دوره ساسانی، مولود شادکام، مرکز نشر دانشگاهی، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، شماره ۱۵ صفحات ۲۹-۳۷.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۸). تاریخ ایران اسلامی دفتر سوم از یورش مغولان تا زوال ترکمان، نشر موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، تهران.
- چایچی، امیرخیز و دیگران (۱۳۸۱). نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان، سمیرا، تهران.
- خنشای، مریم، نوربخش، محمود (۱۳۹۴). بررسی انتقادی آرامگاه سعدی با تأکید بر اصول طراحی مقبره. سومین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران، دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- استروناخ، دیوید (۱۳۷۹). پاسارگاد: گزارش از کاوش‌های انجام شده توسط مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا از سال ۱۹۶۳-۱۹۶۱. سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- امیری، سید رزاق (۱۳۹۱). پارسه، نوید شیراز، شیراز.
- بانی مسعود، امیر (۱۳۸۹). معماری معاصر، نشر معماری هنر قرن، تهران.
- بویس، مری (۱۳۹۵). تاریخ کیش زرتشت، همایون صنعتی زاده، نشر صفی‌علیشاه، تهران.
- پوپ، آرتور (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، نجف دریابندری، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- پوپ، آرتور (۱۳۹۵). معماری ایران دوران اسلامی، غلامحسین صدری افشار، نشر اختران، تهران.
- پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۹). تدوین غلامحسین معماریان، سبک‌شناسی معماری ایران، سروش دانش، تهران.
- پیهانی، نرگس، خضریان، علیرضا، روزبه،

- دانشوری، عباس (۱۳۹۰) مقابر برجی سده‌های میانی ایران، سمت، تهران.
- دورانت، ویلیام (۱۳۹۳). تاریخ تمدن - گاهواره تمدن، احمد آرام، جلد اول، نشر شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵). لغت‌نامه‌ی دهخدا، موسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- زارعی، محمدابراهیم (۱۳۹۵). معماری جهان، انتشارات فن آوران، تهران.
- سامی، علی (۱۳۴۷). شیراز دیار سعدی و حافظ. انجمن آثار ملی ایران، تهران.
- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۳). تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- سلطان‌زاده، حسین، کیایی، مهدخت (۱۳۹۶). سنجش پایداری فرایند طراحی در آرامگاه‌های ایرانی، چهارمین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی پایداری و تاب آوری از آرمان تا واقعیت، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، قزوین.
- شرف‌الدین، سعیده (۱۳۷۹). چگونگی تدفین مردگان در عصر آهن در فلات مرکزی ایران، موسسه‌ی فرهنگی انتشاراتی زهد، تهران.
- شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران و دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز (۱۳۸۹). هویت معماری شیراز، نوید شیراز، شیراز.
- شورستانی، صادق، اکرم پور، اکرم (۱۳۹۲). نگرشی بر آیین تدفین اشکانیان باتکیه بر سنت‌های پالمیریان، اولین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، دانشگاه هنر بیرجند، بیرجند.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۹۲). فرهنگ جامع زبان فارسی، نشر فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران.
- صانع، منصور (۱۳۸۲). به یاد شیراز، اداره انتشارات دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات در ایران، انتشارات فردوس، تهران.
- طالع، امین (۱۳۹۳). مقبره سازی هنر فراموش شده، نوید شیراز، شیراز.
- عالی، حسین و دیگران (۱۳۹۴). توصیف و مقایسه مقابر سلجوقی شهر دامغان

- براساس گونه شناسی معمارانه، مجموعه مقالات دومین کنگره بین المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی تهران ص. ۱-۱۰.
- عقابی، محمدمهدی (۱۳۸۰).
دایره‌المعارف بناهای آرامگاهی، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، انتشارات سوره، تهران.
- موحد، ضیای (۱۳۷۴). سعدی، انتشارات طرح نو، تهران.
- غروی، مهدی (۱۳۷۷). آرامگاه در گستره فرهنگ ایرانی، نشر انجمن آثار و مفاخر فرهنگی معماری ایران، تهران.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۶). تاریخ باستانی ایران، مسعود رجب‌نیا، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- فره‌وشی، بهرام (۱۳۶۴). جهان فره‌وری، تهران، انتشارات کاریان.
- قبادیان، وحید (۱۳۹۵). سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، نشر علم معمار، تهران.
- قبادیان، وحید (۱۳۹۵). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران، دانشگاه تهران، تهران.
- قدیانی، عباس (۱۳۸۸). تدفین مردگان در ایران: از دوره باستان تا پایان قاجاریه با نگاهی به آیین و مراسم مذهبی. تهران: آرون.
- کارل، الکسیس (۱۳۷۵). راه و رسم زندگی، پرویز دبیری، نشر آریان، تهران.
- کامبخش، سیف‌الله (۱۳۷۷). گور دخمه‌های ساسانی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- کریستن سن، آرتور (۱۳۸۳). ایران در زمان ساسانیان، رشید یاسمی، انتشارات نگارستان، تهران.
- کسمایی، مرتضی (۱۳۹۵). اقلیم و معماری، خاک، تهران.
- کیانی امیرا، محسن (۱۳۸۰). تاریخ خانقاه در ایران، انتشارات طهوری، تهران.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۹۵). معماری ایران دردوره اسلامی، مرکز تحقیق و توسعه‌ی علوم انسانی، انتشارات سمت، تهران.
- کوست، پاسکال (۱۳۹۰). بناهای دوره اسلامی (از آغاز تا ۱۲۱۸ ش)، انتشارات فرهنگستان هنر، تهران.
- گریشمن، رومن (۱۳۹۴). هنر ایران ماد و هخامنش، عیسی بهنام، شرکت انتشارات

- Ashkan, Maryam, Ahmad, Yayya, Arbi, Ezrin(2011) “Pointed Dome Architecture in the Middle East and Central Asia: Evolution, Definitions of Morphology, and Typologies” International Journal of Architectural Heritage, Publisher: Taylor & Francis, p:46-61, London
- Ghrishman, Roman(1939) “Fouilles de Sialk Pres de Kashan”, Publisher: Geuthner, Paris.
- Higuchi, T, & Isumi(1994) Tomb A and C Southeast Necropolis Palmyra Syria, Publication of Research Center of Silk-Roadology, Nara
- Lowry, G. (1987) “Human's tomb: Form, Function, and Meaning in Early Mughal Architecture, Human's tomb: Form, Function, and Meaning in Early Mughal Architecture” Publisher: Brill, Leiden.
- Michailidis, Melanie(2007)” Landmarks of the Persian Renaissance: monumental funerary architecture in Iran and Central Asia in the tenth and eleventh centuries”, علمی و فرهنگی تهران.
- میشل، جرج (۱۳۹۱). معماری جهان اسلام، یعقوب آژند، انتشارات مولی، تهران.
- نعمتی، محمدرضا، صدرایی، علی (۱۳۹۱). بررسی شیوه‌های تدفین دوره اشکانی در گورستان ولیران دماوند نشریه مطالعات باستان شناسی، دوره ۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، صفحه ۱۰۳-۱۲۱
- وحدتی نسب، حامد (۱۳۹۰). پژوهش‌های انسان شناسی ایران. مروری بر مطالعات انسان شناسی زیستی در باستان شناسی ایران، ۱۰۱-۱۱۹.
- ویلبر، دونالد (۱۳۹۴). معماری اسلامی ایران در دوران ایلخانان، عبدالله فریار، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- هیلن براند، روبرت (۱۳۹۴). معماری اسلامی، باقر آیت الله زاده شیرازی، نشر روزنه، تهران.
- هینلز، جان راسل (۱۳۸۶). شناخت اساطیر ایران، ژاله آموزگار، نشر چشمه، تهران.
- Anisi, Alireza(2007) “Early Islamic Architecture in Iran. Edinburgh”, University of Edinburgh, Edinburgh.

Institute of Technology,
Massachusetts

- Matlock, Rebecca (May 2017) "Iran's Use of Ancient Art and Architecture to Construct a Modern National Identity", Publisher: Texas A&M University, Texas.
- Pour Ahmadi, Mojtaba (2012) A Geometrical Analysis of the Mausoleum of Sheikh Zāhed-e Gilani. Nexus Network Journal, 391-406.
- Vasunia, Phiroz (2007) Zarathushtra and the Religion of Ancient Iran, The Greek and Latin Sources in Translation, publisher: The K. R. Cama Oriental Institute, Mumbai.
- <http://www.folklore.ee/folklore/vol22/burial.pdf> (2016/07/11) Kiovupuu, Marju (2002) The transformation of the death CULT over time: the exam of burial customs in historic voromaa.
- <http://www.farschto.ir/contents/sitcon/aramgah-miras.html> ,(1396/10/5).